

*Присяжнюк О.М.
Одеська обласна
державна адміністрація*

**ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ ТА
ОДЕСЬКЕ АРХЕОЛОГІЧНЕ ТОВАРИСТВО
У ВИВЧЕННІ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ НА
ОДЕЩИНІ 1945-1991 рр.**

Серед актуальних завдань духовного відродження України невідкладно постає проблема збереження національної культурної спадщини і зокрема, пам'яток археології південно-західного регіону України – сучасної Одеської області, що уособлюють багатовіковий досвід, традиції, побут та культуру населення цієї території. Саме охорона пам'яток археології Одещини має багаторічну історію. Діяльність Одеського археологічного музею та Одеського археологічного товариства, що займалися вивченням та дослідженням пам'яток археології, є важливим етапом побудови ефективної системи охорони пам'яток історії та культури сучасного Одеського регіону.

В контексті заявленої теми нас зацікавив процес розбудови повномасштабних досліджень пам'яток археології Одеським археологічним музеєм та згодом і Одеським археологічним товариством, який, на нашу думку, почався з поновлення досліджень після Великої Вітчизняної війни і відбувався протягом всього радянського періоду 1945-1991 рр. та почав згасати за часів перебудови.

Вперше у повоєнні роки, а саме упродовж 1945-1947 рр. наукові співробітники Одеського археологічного музею та археологи Москви, Києва, Ленінграда спільно з істориками та археологами Одеського державного університету ім.І.Мечникова проводили археологічні розкопки в с.Ільїнка та біля с.Усатове під Одесою. У 1949 р. Одеський археологічний музей почав проводити розкопки трипільського поселення Олександрівка, випадково виявленого при будівництві дамби біля с.Кирилівка Кодимського району [1; 2].

До активної участі у роботі ОАМ залучали молодь – школярів та студентів. Так, при Одеському археологічному музеї був створений гурток юних археологів, у якому учні одеських шкіл займалися вивченням давньої історії краю та оригіналів пам'яток старовини [3, 125].

На початку 1950-х років активні розвідувальні роботи на півночі області привели до відкриття десятків різночасових поселень. Так, у 1952 р. Кодимо-Дністровською експедицією ОАМ під керівництвом О.Л.Єсипенко була проведена розвідка за маршрутом Кодима-Котовськ-Рибниця та обстежена долина р.Ягорлик від північного кордону Кодимського району до Котовська, наслідком якої стало відкриття 16 поселень [4-10]. У 1954 р.

розвідками співробітників ОАМ А.А.Кравченко та Л.Г.Гаркуші, які досліджували верхів'я р.Тростянець і частково долину р.Ягорлик, а також балки рік Белочі та Молокіш, був відкритий ряд поселень та курганів [11-15]. У 1955 р. співробітниками ОАМ Е.Ф.Патоковою і Г.О.Подмогильною було проведено розвідку за маршрутом Кодима – Піщаная – Саврань – Криве Озеро, результатами якої було виявлення за 2 км від Кодими поселення з ліпною та гончарною керамікою [15-17]. У 1956 р. співробітниками ОАМ А.Н.Єрмолаєвою та І.І.Козиренко проводилися розвідка і розкопки поселень Калинівка I і II у Кодимському районі [18, 19]. У цей же час у Кодимському районі під керівництвом О.Л.Єсипенко тривали розкопки трипільських поселень Олександрівка (1950-1957 рр.), Кирилівка (1950-1951 рр., 1955 р.) і Черкасів сад I (1957 р.) [20-34].

Наукові співробітники Одеського археологічного музею спільно з ученими історичного факультету Одеського державного університету ім.І.Мечникова, науковцями Інститутів історії та археології АН СРСР та УРСР, археологами Києва, Москви постійно проводили роботи з вивчення історії народів Північно-Західного Причорномор'я на матеріалах пам'яток Одещини. Велика заслуга цієї групи учених у створенні наукового археологічного товариства, яке об'єднало археологів та істориків Одеси, Києва, Москви, Ленінграда та інших міст, що займалися археологією Північного Причорномор'я. Вони знайшли підтримку громадськості міста, Міністерства культури УРСР, Інституту археології АН СРСР, Інституту археології АН УРСР та інших археологічних установ. Організаційний комітет Одеського археологічного товариства одержав 25 листів від видатних археологів країни, які підтримали ідею створення Товариства та виявили бажання взяти активну участь у його роботі [35, 102].

У травні 1959 р. в Одесі відбулися організаційні збори Одеського археологічного товариства, на яких були присутні 86 чоловік – археологи, історики, краєзнавці, студенти Одеси, учені різних наукових установ, вузів, працівники музеїв з Москви, Києва, Кишинєва, Севастополя, Білгород-Дністровського, Ізмаїла, Миколаєва, Херсона та інших міст країни. В організаційних зборах взяли участь член-кореспондент АН УРСР Л.Славін, доктори історичних наук В.Гайдукевич, Т.Пассек, О.Тереножкін, Д.Шелов та інші. Збори прийняли статут Товариства, який 16 жовтня 1959 р. було затверджено виконкомом Одеської обласної ради депутатів трудящих. У статуті вказувалось, що товариство є громадською добровільною науково-освітньою організацією, що об'єднує спеціалістів у галузі археології та історії Північного Причорномор'я – працівників наукових установ, викладачів навчальних закладів і середніх шкіл, працівників музеїв і краєзнавців,

які ставлять своїм завданням виявляти та вивчати археологічні пам'ятки Північного Причорномор'я, популяризувати наукові знання з питань стародавньої історії Причорноморського краю [36, 379].

Головою товариства було обрано відомого ученого, археолога, директора Одеського археологічного музею М.Синицина, заступниками голови – члена-кореспондента АН УРСР Л.Славіна та заступника директора Одеського державного археологічного музею О.Сальникова. До складу редакційної колегії увійшли П.Каришковський, Т.Пассек, М.Синицин, А.Тереножкін та ін. На першому засіданні Товариства було заслухано і обговорено доповіді науковців Одеського державного університету ім.І.Мечникова, співробітників Одеського археологічного музею, які висвітлювали дослідницьку роботу місцевих археологів і нумізматів. Було вирішено, що в процесі нагромадження матеріалів Товариство буде видавати «Записки Одеського археологічного товариства», так як вважало себе спадкоємцем Одеського товариства історії та старожитностей [37, 380-381].

Протягом своєї діяльності Одеське археологічне товариство проводило збори, до яких залучали велику кількість учасників. Цінність зборів полягала у тому, що вони проводилися не тільки в Одесі, але й в інших містах Північного Причорномор'я, що дозволяло безпосередньо ознайомитись із різноманітними пам'ятками півдня України. У жовтні 1961 р. в Одесі відбулися збори Одеського археологічного товариства, у роботі якого брали участь понад сто членів товариства – представники Москви, Ленінграда, Києва, Харкова, Сімферополя, Керчі, Білгород-Дністровська інших міст країни. Доповіді учасників зборів мали різноманітну тематику і стосувалися різних територіальних та хронологічних меж досліджень. Так, доповідь відомого ученого Г.Федорова (Москва) була присвячена підсумкам польових досліджень Прутсько-Дністровської археолого-етнографічної експедиції АН СРСР і АН Молдавської РСР. Дослідник П.Борисковський (Ленінград) у своїй роботі «Пам'ятки кам'яного віку у Північно-Західному Причорномор'ї» розкрив важливість знаходження пізньопалеолітичного пам'ятника – стоянки Велика Аккаража. Про підсумки археологічних досліджень одеських учених у 1945-1961 рр. доповів А.Сальников. Річні збори ухвалили резолюцію, в якій зазначалися важливі заходи у справі подальшого вивчення археологічних пам'яток Північного Причорномор'я та, зокрема, пам'яток охоронних досліджень [38, 146]. Проведення такого заходу сприяло підвищенню рівня археологічних пам'яток охоронних досліджень, обміну досвідом та публікації результатів польових та теоретичних досліджень. За роки існування Одеського археологічного товариства були опубліковані два томи «Записок», брошури

П.Борисковського і В.Красковського «Пам'ятники древнейшей человеческой культуры Северно-Западного Причерноморья» (1961), Д.Шелова «Древний город Танаис» (1960), Г.Ангелова – «Народный музей» (1962), «Краєзнавство і громадськість» (1963) та інші.

З 60-х рр. стало традицією проведення в Одесі щорічних наукових конференцій, які були присвячені підсумкам польових археологічних досліджень. Вони пізніше отримали назву «об'єднані наукові сесії», організаторами яких виступали Одеський археологічний музей, історичний факультет Одеського державного університету ім.І.Мечникова та Одеське археологічне товариство. Тільки за 1963-1985 рр. було організовано 33 експедиційні археологічні загоны та одна археологічна експедиція [39; 40]. У роботі сесій брали участь представники науково-дослідних установ, вищих навчальних закладів, музеїв, а також учителі і краєзнавці Одеси, Болграда, Миколаєва, Херсона, Сімферополя, Москви. Тематика доповідей наукових сесій була дуже широкою, основу яких складали результати археологічних польових робіт. Повідомлення та доповіді конференцій увійшли до різних випусків збірки «Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях» [41].

Наймасовіші відкриття пам'яток археології, а також їх дослідження почалися у 1970-х роках, коли стали проводитися систематичні порайонні розвідувальні роботи, пов'язані зі складанням Зводу пам'яток археології Одеської області. Так, у 1972 р. співробітниками Одеського археологічного музею спільно з загonom Одеського держуніверситету під керівництвом В.Н.Станко проводились обстеження Кодимського району, а 1975 р. загonom на чолі з А.Г.Загинайло – у Котовському районі [42]. У Кодимському районі були розвідані 8 стоянок кам'яного віку, 13 енеолітичних поселень, 1 – епохи бронзи, 4 – перших століть н.е. та декілька курганів [43]. У Котовському районі маршрут загону проходив від с.Романівка по долині р.Тростянець до південної околиці с.Стара Кульна, околиць сіл Домниця та Станіславка, а також від Ягорлицького лісу по долині Ягорлика до південної межі району, включаючи обстеження балок, які відносяться до долин цих рік. Окрім повторного обстеження відкритих раніше поселень, було виявлено 6 нових поселень і ряд курганів.

У 1970-ті роки працівниками ОАМ були поновлені роботи на трипільських поселеннях Кодимського району. З 1971 р. по 1977 р. продовжувалося дослідження К.В.Зіньковським і Н. Б.Зіньковською поселення Олександрівка [44]. У 1979 р. так званім трипільським загonom Причорноморської експедиції ОАМ на чолі з Н.Б.Бурдо були відкриті нові трипільські пам'ятки Слобідка-Західна та Слобідка-Лісництво, на першій з яких проводилися стаціонарні

дослідження у 1979-1981 рр. [45]. У 1981 р. нею ж були проведені охоронні розкопки на трипільському поселенні Тимкове [46]. Співробітниками ОАМ В.І.Козловим і С.Б.Охотниковим були досліджені два поховання з черняхівського могильника у с.Нестоїта Котовського району [47]. З 1983 по 1985 рр. проводила розкопки на трипільському поселенні Черкасів сад ІІ начальник Кодимського загону Причорноморської експедиції ОАМ Л.Ю.Поліщук [48].

Упродовж 1976-1978 рр. Балтським загonom ОАМ під керівництвом В.П.Ванчугова проводились стаціонарні розкопки поселення Балта біля с.Беліно Балтського району [49]. В результаті досліджень у регіоні була відкрита нова група пам'яток доби пізньої бронзи, яку виділили в балтський локальний варіант білозерської культури [50].

Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. розпочався новий етап досліджень з археології. В цей час відбулася реорганізація Одеського археологічного товариства, було обрано склад нового правління (С.Охотников – голова, І.Клейман – секретар), яке зосередило увагу на створенні свого друкованого органу та організації наукових конференцій. Результатом цього стало видання збірників «Краткие сообщения Одесского археологического общества» та «Древнее Причерноморье» [51, 142].

Отже, діяльність Одеського археологічного товариства, яке існувало на базі Одеського археологічного музею, сприяла підвищенню рівня археологічних розвідок, а це в значній мірі позначилося і на якості пам'ятоохоронних досліджень. Можна погодитися з думкою відомого ученого В.Станко, що створення та діяльність Одеського археологічного товариства дало новий поштовх у розвитку археології. Воно мало на меті продовження традицій Одеського товариства історії і старожитностей, активізації наукової та просвітницької діяльності, публікації результатів досліджень регіону та координації діяльності археологів, істориків, краєзнавців. На жаль, зі створенням Українського товариства охорони пам'яток історії і культури та Фонду культури Одеське археологічне товариство, яке, відповідно до статуту, мало ті ж самі ж завданнями, значно знизило свою активність у справі охорони, збирання та широкої популяризації наукових знань щодо пам'яток старовини.

Хоча Одеське археологічне товариство і намагалося взяти на себе функцію наукового керівництва та координації досліджень з питань вивчення пам'яток археології, йому це вдалося лише частково. Вагома заслуга полягала у дослідженні території північно-західного Причорномор'я, виявленні пам'яток на місцях, залученні пам'ятоохоронців до археологічних експедицій, проведенні зборів, археологічних сесій, конференцій.

Посилання

1. Есипенко А.Л. Памятники ранней поры Триполья у поселка Кирилловка Одесской области // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии АН УССР. – Киев, 1955. – Вып. 4. – С. 140-141.
2. Есипенко А.Л. Раннетрипольское поселение Александровка // Материалы по археологии Северного Причерноморья. – Одесса, 1957. – Вып. 1 – С. 10-23.
3. Цыбесков В. Научно-просветительская деятельность Одесского государственного археологического музея // Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях ОГУ и ОГАМ за 1960. – Одесса, 1961. – С. 122-125.
4. Гаркуша Л.Г. Дневник разведки в районах Слободки, Котовска и Рыбницы в 1952 г. // Архив Одесского археологического музея НАН Украины, инв. № 69984.
5. Есипенко А.Л. Дневник раскопок поселения Кирилловка в 1952 г. // Архив Одесского археологического музея НАН Украины, инв. № 70132.
6. Романова Т.Г. Дневник раскопок Александровки и разведок в 1952 г. // Архив Одесского археологического музея НАН Украины, инв. № 69985.
7. Таганова В.И. Дневники разведок в районе с.Тимково, ст.Слободка – г.Котовск, с.Колбасное 1952 г. // Архив Одесского археологического музея НАН Украины, инв. № 69981/, 69981/2.
8. Таганова В.И. Дневник разведки в районе Слободка – Гонората, Любомирка – Котовск в 1952 г. // Архив Одесского археологического музея НАН Украины, инв. №69982.
9. Таганова В.И. Разведка по маршруту Тимково – Слободка – Котовск – Колбасное – Андреевка и др. в 1952 г. // Архив Одесского археологического музея НАН Украины, инв. № 69983.
10. Есипенко А.Л. Археологичні розвідки 1952 р. в районі Кодима – Котовськ – Рибниця // МАПШ. – 1959. – Вип. II. – С. 102-117.
11. Гаркуша Л.Г. Дневник археологической разведки в Кодымском районе Одесской области и Рыбницком районе МССР по балкам рек Белочи и Молокиш в 1954 г. // Архив Одесского археологического музея НАН Украины, инв. № 70476.
12. Кравченко А.А. Дневник археологической разведки в Кодымском районе Одесской области и Рыбницком районе МССР по балкам рек Белочи и Молокиш в 1954 г. // Архив Одесского археологического музея НАН Украины, инв. № 70475.
13. Кравченко А.А. Дневник археологической разведки из с.Нестоита до р.Днестр и от р.Днестр до с.Глыбокое в 1954 г. // Архив Одесского археологического музея НАН Украины, инв. № 70913.
14. Кравченко А.А. Археологичні пам'ятки в долинах річок Тростянець і Ягорлик // Матеріали з археології Північного Причорномор'я. – Одесса, 1959. – Вип. 3. – С. 167-169.
15. Патокова Э.Ф. Дневник разведки по маршруту Кодыма – Саврань – Кривое Озеро Одесской области в 1955 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 70955/2.
16. Подмогильная Г.А. Дневник разведки по маршруту Кодыма – Песчаны – Саврань – Кривое Озеро Одесской области в 1955 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. №70955/1.
17. Патокова Е.Ф. Археологичні пам'ятки по течії р.Савранки // Матеріали з археології Північного Причорномор'я. – Одесса, 1959. – Вип. 2. – С. 133.
18. Козыренко И.И. Дневник Кодымо-Днестровской археологической экспедиции о раскопках в с.Калиновка Кодымского района в 1956 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 70958.
19. Ермолаева А.Н. Дневник Кодымо-Днестровской археологической экспедиции о раскопках в с.Калиновка Кодымского района в 1956 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 70597.

20. Есипенко А.Л. Дневник раскопок поселения Кирилловка в 1950 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 55730/1.

21. Есипенко А.Л. Дневник раскопок поселения Кирилловка в 1951 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 55724.

22. Есипенко А.Л. Дневник раскопок поселения Кирилловка в 1951 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 55727.

23. Есипенко А.Л. Дневник разведки и раскопок в с.Александровка и Кирилловка в 1953 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 70224.

24. Есипенко А.Л. Дневник разведки и раскопок в с.Александровка и Кирилловка в 1953 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 70225.

25. Есипенко А.Л. Дневник раскопок поселения Кирилловка в 1955 г. // Архив ОАМ НАНУ, № 844.

26. Есипенко А.Л. Дневник раскопок поселения Александровка в 1956 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 834.

27. Есипенко А.Л. Дневник раскопок поселения Александровка в 1957 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 835.

28. Романова Т.Г. Дневник раскопок Александровки и разведок в 1952 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 69985.

29. Рудык Ф.С. Дневник раскопок в с.Александровка в 1950 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 69884-69885.

30. Рудык Ф.С. Дневник раскопок в с.Александровка в 1951 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 69886.

31. Рудык Ф.С. Дневник раскопок поселения Кирилловка в 1951 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 55725.

32. Рудык Ф. С. Дневник раскопок в с.Александровка в 1953 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 70478.

33. Яровой А.З. Дневник раскопок в с.Александровка в 1950 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 69987.

34. Яровой А.З. Дневник Кодымо-Днестровской археологической экспедиции в Александровке в 1951 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 55722.

35. Славін Л. Створення Одеського археологічного товариства // 3 досвіду роботи музеїв УРСР. – 1961. – Вип. 2. – С. 101-106.

36. Записки Одесского археологического общества / Под ред. М.Синицьша. – Одесса, 1960. – Т.1. – 385 с.

37. Записки Одесского археологического общества / Под ред. М.Синицьша. – Одесса, 1961. – Т.2. – 216 с.

38. Гудис Л. Второе собрание Одесского археологического общества // Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях ОГАМ за 1961. – Одесса, 1963. – С. 143-147.

39. Сыманович Е. Пятая научная сессия по археологии в Одессе // Советская археология. – 1965. – № 1. – С. 346-348.

40. Сорокинина Н. Шестая научная сессия по археологии в Одессе // Советская археология. – 1965. – № 4. – С. 298-300.

41. Краткие сообщения Одесского археологического общества. – Одесса, 1999. – 140 с.

42. Станко В.Н. Отчет разведочного отряда археологической экспедиции Одесского госуниверситета в 1972-1973 гг. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 85201.

43. Загинайло А.Г. Археологические разведки в Котовском районе Одесской области в 1975 г. // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 74495.

44. Зинковский К.В. Некоторые итоги раскопок раннетрипольского поселения Александровка // Тезисы пленарных і секційних доповідей XV наукової конференції Інституту археології. – Одеса, 1972. – С. 92-95.

45. Бурдо Н.Б. Исследование раннетрипольского поселения Слободка-Западная в 1980 г. // Новые исследования по археологии Северного Причерноморья. – К., 1987. – С. 5-16.

46. Бурдо Н.Б., Видейко М.Ю. Типы раннетрипольской керамики и ее орнаментации в междуречье Днестра и Южного Буга // Северное Причерноморье (материалы по археологии). – К., 1984. – С. 96-104.

47. Козлов В.И. Охранные раскопки на черняховском могильнике в с.Нестоита Одесской области. // Археологические

памятники степей Поднестровья и Подунавья. – К., 1989. – С. 88-92.

48. Полищук Л.Ю. Раскопки трипольского поселения // Археологические открытия 1983 года. – М., 1985. – С. 344-345.

49. Ванчугов В.П. Работы Балтского отряда Причерноморской экспедиции // Археологические открытия 1976 года. – М., 1977. – С. 275-276.

50. Ванчугов В.П. Работы Балтского отряда Причерноморской экспедиции // Археологические открытия 1977 года. – М., 1978. – С. 306.

51. Щербина Н. Деякі аспекти розвитку археології в контексті історичного краєзнавства на Одещині // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – Одеса, 2005. – № 6 (18). – С. 136-143.

Асанова У.К.

РВУЗ Крымского инженерно-педагогического университета,
г. Симферополь

ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ТАВРИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ 1920-1930 гг.

Наследником краеведческих традиций досоветской эпохи в Крыму была ТУАК (Таврическая ученая архивная комиссия), сконцентрировавшая в своих рядах лучшие научные силы края. В условиях революционных перипетий и Гражданской войны эта общественная ученая организация приобрела значение основного хранителя исторической памяти и культурных традиций. События 1917 г. активизировали деятельность Комиссии. Это было связано, прежде всего, с притоком новых членов. В период лихолетья в Крыму сконцентрировались значительные научные силы. К 1920-му году численность ТУАК была около 300 человек. Среди них – выдающиеся отечественные ученые: историк искусства член-корреспондент АН Д.В.Айналов (член ТУАК с 3 июня 1919 г.), ректор Таврического университета, ученый-энциклопедист В.И.Вернадский (член ТУАК с 18 октября 1920 г.), его сын – историк Г.В.Вернадский (член ТУАК с 15 ноября 1919 г.), историк Б.Д.Греков (член ТУАК с 3 февраля 1919 г.), член-корр. АН Н.И.Кузнецов (член ТУАК с 13 августа 1918 г.) и другие. Бесменным председателем ТУАК (с 1908 г.) был ученый Арсений Иванович Маркевич (1855-1942), избранный за заслуги перед крымоведением в 1927 г. членом-корреспондентом АН СССР [1].

После окончательного установления Советской власти в Крыму осенью 1920 г. ТУАК была закрыта [2]. Ряд ее основных функций подменял образованный КрымОХРИС (Крымский областной